

- Имплицитность в языке и речи 1999: Имплицитность в языке и речи [Текст] / отв. ред. Е. Г. Борисова, Ю. С. Мартемянов. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 200 с.
- Кагановська 2004: Кагановська, О.М. Проблема імпліцитно-експліцитних зв'язків у світлі теорії мовної комунікації [Текст] / О. М.Кагановська // Вісник Харківського держ. ун-ту. – 2004. – № 435. Серія романо-германська філологія. – С. 39-46.
- Кубрякова 2001: Кубрякова, Е.С. О тексте и критериях его определения [Текст] // Текст. Структура и семантика. – Т. 1. – М., 2001. – С. 72-81.
- Кухаренко 2004: Кухаренко, В.А. Інтерпретація тексту [Текст] / В. А.Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 274 с.
- Малимонова 2003: Малимонова, Н.В. Когнитивная обусловленность речевого акта удивления [Текст] / Н.В. Малимонова // Вісник Міжнародного Слов'янського ун-ту. Серія “Філологія”. – Т. VI. – №1. – 2003. – С.9-11.
- Невідомська 1999: Невідомська, Л.М. Імпліцитність: дискусійні питання її мовознавчої інтерпретації [Текст] / Л.М. Невідомська // Вісник Прикарп. ун-ту. Філологія. – Вип.4. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 13-24.
- Невідомська 2000: Невідомська, Л. М. Імпліцитність у її стосунку до мовної норми [Текст] / Л.М. Невідомська // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – №3. – С. 27-35.
- Нефедова 2001: Нефедова, Л.А. Когнитивно-деятельностный аспект имплицитивной коммуникации [Текст] / Л. А. Нефедова. – Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2001. – 151 с.
- Никитин 2001: Никитин, М.В. Знак – значение – язык : учебное пособие [Текст] / М. В. Никитин – СПб.: Изд-во РГПУ, 2001. – 226 с.
- Перванов 1995: Перванов, Я.А. Имплицитные аспекты номинации в русском и болгарском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Одеський національний університет. – Одеса, 1995. – 15 с.
- Разинкина 2004: Разинкина, Н.М. Функциональная стилистика [Текст] / Н. М.Разинкина. – М. : Высшая школа, 2004. – 273 с.
- Селиванова 2002: Селиванова, Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации [Текст] / Е.А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
- Старикова 1974: Старикова, Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке [Текст] / Е.Н. Старикова. – К. : Вища школа, 1974. – 119 с.
- Федосюк 1988: Федосюк, М.Ю. Неявные способы передачи информации в тексте [Текст] / М.Ю. Федосюк. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1988. – 83 с.
- Хамзина 2001: Хамзина, Г.К. Соотношение имплицитных и эксплицитных компонентов семантики высказывания-номинатива [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ksu.ru.

В статье освещены теоретические вопросы, связанные с определением категории имплицитности как языкового явления, выделены такие признаки латентности, как необлигаторность выявления, вторичность ее значений, особенный способ выражения, наличие основных источников ее выражения, а также свойство выступать в тексте смысловым коннектором.

Ключевые слова: имплицитность, латентность, текст, подтекст, импликация, пресуппозиция.

In the article the theoretical questions connected with the definition of the implicitness category as language phenomenon are settled, the main features of the latency as a manifestation nonobligatoriness, secondariness of the meanings, special means of representation, presence of its main expressive sources, and an ability to appear for connection in a text are distinguished.

Keywords: implicitness, latency, text, subtext, implication, presupposition.

Надійшла до редакції 10 вересня 2010 року.

Тетяна Космеда, Оксана Халіман

ББК 81.411.1-21.

УДК 81'366.5

«ГРАМАТИКА ОЦІНКИ» ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

У статті висвітлено деякі положення теорії функціональної граматики, граматики активного типу, що стосуються проблеми створення «граматики оцінки» (аспекту прагматичної граматики) як комплексного опису граматичних засобів вираження оцінних значень; подано аргументацію використання поняття «граматична прецедентність», що пов'язано з реалізацією у процесі комунікації вторинної граматичної семантики як прецедентної.

Ключові слова: оцінне значення, «граматика оцінки», прагматична граMATика, вторинна граматична семантика, функціональна граMATика, граMATика активного типу, граматична прецедентність, комунікація.

У світлі сучасної лінгвістичної парадигми все більшу увагу привертають функціональні особливості мови, що експлікуються у мовленнєвій діяльності. Відображення подій довкілля здійснюється у мовленні крізь призму категорії оцінки. Оцінка — один із способів відображення світу, пізнаючи який, людина виражає ставлення до нього. Світ, що пізнається, завжди оцінюється, оцінка — свідчення ступеня пізнаності світу [Див.: Космеда 2000: 92].

Оцінна семантика зреалізовується низкою засобів різних мовних рівнів, що здатні виконувати відповідну прагматичну функцію. Вивченню мовних одиниць вираження оцінки присвячені численні наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Дослідження вчених торкалися особливостей вираження оцінки одиницями різних мовних рівнів (лексико-семантичного — Т. Вільчинська, В. Іващенко, Т. Космеда, Н. Левадна, Ф. Моїсєнко, В. Труб, словотвірного — І. Ковалик, Т. Космеда, Л. Летюча, В. Лопатін, А. Нелюба, Л. Родіна, В. Шинкарук, Л. Шутак, фразеологічного — В. Ужченко, Л. Авксентьев, А. Івченко, Т. Космеда, С. Олійник, особливостей частиномовного розшарування лексики з оцінною семантикою — Т. Денисюк, О. Жижома, В. Кононенко, Т. Космеда, Л. Мацько, О. Наконечна, С. Равлюк, Г. Серпутько, С. Педченко, В. Ткачук та відповідних синтаксичних конструкцій — В. Мараховська, М. Ретунська, О. Семенюк, П. Ткач, С. Шабат, І. Шкіцька), оцінки як текстової (дискурсивної) категорії (О. Вольф, Т. Космеда) у дискурсах різного функціонального призначення (художньому — У. Соловій, епістолярному — Н. Павлик, публіцистичному — Л. Гусліста, Н. Кочукова, С. Равлюк, І. Онищенко, науковому — Ж. Краснобаєва-Чорна, політичному — К. Серажим, рекламному — В. Зірка, Ю. Булик, розмовному мовленні — В. Труб), концептів як репрезентантів аксіологічної інформації (Т. Вільчинська, Т. Космеда, Н. Плотнікова, А. Приходько, Ю. Шамраєва) та ін.

Функціонально-прагматична спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень відкрила можливості для вивчення нових аспектів категорії оцінки, зокрема вивчення функціональної специфіки граматичних одиниць (ГО) дало змогу звернути увагу на їх прагматичну значущість у комунікативному процесі. Спираючись на засади лінгвістичного функціоналізму, що є основою граматики активного типу (праці В. Виноградова, Л. Щерби, Р. Якобсона, Ф. Бацевича, О. Бондарка, І. Вихованця, Н. Гуйванюк, Г. Золотової, А. Загнітка, Т. Космеда, О. Кубрякової, О. Ремчукової та ін.), необхідно продовжити вивчення ГО і як засобів вираження оцінки, співвідносячи їх структурні особливості з комунікативним процесом. Такі дослідження мотивують необхідність створення «граматики оцінки» — всебічного аналізу системи граматичних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматичних характеристик. Зреалізовуючи креативний потенціал ГО, мовці висувають на перший план периферійні, а то й лише потенційні властивості системи, оперуючи граматичними одиницями, вдаючись до їх залучення для вербалізації «мовної гри». Граматичні одиниці як засоби вираження оцінки потребують комплексного висвітлення, що викликає необхідність продовження розробки проблеми і зумовлює актуальність дослідження.

Мета цієї наукової розвідки — обґрунтувати актуальність теоретичної розробки «граматики оцінки» української мови.

У процесі мовленнєвої діяльності відношення між системою мови і типовими контекстами поступово закодовуються в мовну, зокрема граматичну структуру, тобто граматикуалізуються. Простежуємо також закріплення оцінної семантики, оцінних функцій за граматичними одиницями, як внаслідок, оцінка посідає своє місце на шкалі граматичності. Вивчаючи особливості вираження категорії оцінки граматичними засобами, вчені прийшли до висновку про *необхідність повного опису так званої «граматики оцінки», у межах якої необхідно репрезентувати всебічний аналіз граматичних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматики.* В. Лопатін зокрема вважає, що необхідно комплексно дослідити явище оцінності в мові в межах теорії функціональної граматики, слід описати всю систему оцінок і граматичних засобів їх вираження [Лопатін 1991: 70]. Досліджуючи креативний потенціал граматичних форм, О. Ремчукова також зазначає, що з їх варіюванням пов'язана з'ява конотацій граматичних одиниць, периферійні функції яких виходять при цьому на перший план, а це дає змогу проявитися творчому потенціалу граматики. Саме О. Ремчукова називає її «граматикою оцінок» або метафоричною граматикою [Ремчукова 2000: 79]. Креативне порушення стандарту, поява граматичних модифікацій — це реалізація мовної потенції. Потенційне — «закладене в мовній системі» [Брітківа 2007: 11]. Надані мовою потенційні можливості «можуть реалізуватися чи не реалізуватися, а згодом актуалізовані потенції прийнятися чи не прийнятися узусом» [Колоїз 2007: 196].

На сьогодні сутність «граматики оцінки» (як і прагматики граматики в цілому) в українському мовознавстві не окреслено, окремі лінгвістичні розвідки дотично торкаються названої проблеми, зокрема у підручнику «Лінгвістична прагматика», висвітлюючи основні проблеми цього напрямку, І. Сусов не зупиняється на прагматичному аспекті функціонування граматичних одиниць. В огляді літератури щодо опрацювання в сучасному мовознавстві проблеми граматичної прагматики інформація відсутня [Сусов 2009]. Не репрезентовано пояснення названих понять, термінів і в лінгвістичних термінологічних словниках.

На окремих аспектах впливу комунікативних чинників на функціонування граматичних засобів у живому спілкуванні зупиняється Ф. Бацевич у монографії «Нариси з лінгвістичної прагматики» (2010 р.), частково характеризуючи граматичні одиниці як носії різних комунікативних смислів прагматичного характеру. Учений наголошує, що проблеми прагматизації граматичних одиниць і категорій у процесах спілкування досліджені набагато менше, ніж лексичних, і пояснює це тим, що комунікативні аспекти не обмежуються лише

актуалізацією системних властивостей одиниць і категорій граматики, а «втягують у гру» величезну кількість контекстних, ситуативних, особистісних та інших чинників [Бацевич 2010: 112].

Деяких аспектів «граматики оцінки» торкаються у своїх працях українські мовознавці, які працюють у ракурсі функціональної граматики (І. Вихованець, А. Загнітко, О. Тараненко) [Див. про це: Космеда 2000: 116–117], зокрема, базуючись на функціонально-семантичному підході до вивчення морфології, А. Загнітко вперше в українському мовознавстві визначає її «як набір формальних засобів, за допомогою якого виконуються ті семантичні завдання, що постають перед синтаксичною структурою мови для виконання передусім її основної (комунікативної) функції» [Цит. за: Городенська 2005: 95], що має зв'язок і з категорією оцінки.

На сьогодні маємо окремі праці, автори яких розглядають особливості вживання граматичних форм у вторинних (зокрема оцінних) функціях, наприклад, І. Назаренко, з'ясовуючи транспозиційні можливості граматичних форм іменних частин мови, засвідчує в певних контекстах з їх ситуативно-прагматичними настановами з'яву чітко виражених емоційно-оцінних характеристик, що породжуються суперечністю між фактами реальної дійсності та їх мовленнєвою репрезентацією, невідповідністю семантичного та граматичного складників лінгвальної одиниці, розривом між грамемним складом словоформи та загальним граматичним змістом контексту [Назаренко 2009].

Опис так званої «граматики оцінки» має функціональне підґрунтя, передусім вона повинна сприяти повній характеристиці граматичних засобів, що репрезентують категорію оцінки. Для цього *необхідно розкрити складний діяхронічно-синхронічний процес породження оцінних значень на рівні граматики та складну природу граматичної прагматики – мотивацію ролі граматичних засобів, що виражають оцінку, у мовленні*. Це забезпечить формулювання правил вживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їх адекватного тлумачення, що передусім важливо і для вивчення української мови як рідної, так й іноземної.

Прагматика граматики, відповідно, і «граматика оцінки», як було зауважено, ґрунтується на лінгвістичному функціоналізмі, скерованому на вивчення цілеспрямованого використання мовцем граматичних одиниць, що є основою *граматики активного типу, граматики мовця* (А. Загнітко) [Загнітко 2006: 24] (на необхідності розмежування активної і пасивної граматики наголошував ще Л. Щерба, при цьому вчений аргументував доцільність дослідження граматичних одиниць, виходячи з потреб думки, що виражається [Див. про це Виноградов 1951: 44, 57]), *зорієнтованої на активного учасника спілкування*, граматики, що здатна продемонструвати функціональний, комбінаторний, варіативний потенціал граматичних одиниць, будуючи свій опис у напрямку від функції до форми, виходячи з потреб думки, що виражається, не порушуючи при цьому складу аналізованих граматичних категорій. Її мета – «забезпечення мовця поясненнями і правилами того, як, коли і з якою метою необхідно вживати певну одиницю, конструкцію, вираз, як побудувати текст певного функціонального спрямування, щоб комунікація була успішною» [Загнітко 2006: 24].

Такий підхід дає змогу аналізувати граматичні одиниці «на тлі комунікативної та когнітивної функцій мови» [Городенська 2005: 95]. Опис їх «поведінки» як засобів вираження оцінки є дискурсивно зорієнтованим, оскільки в ньому лінгвістичні дані аналізу співвідносяться з прагматичними аспектами, що виявляються в контексті мовленнєвої діяльності: у конкретних умовах спілкування первинно неоцінні граматичні одиниці набувають оцінних значень, саме мовлення вільно інтерпретує реальне й ірреальне, свідоме й підсвідоме, раціональне й ірраціональне, деформує або руйнує природу мовного знака, заново кодує світ [Див.: Космеда 1997: 309].

Такий аналіз можливо здійснити, спираючись не на систему граматичних засобів і правил, а «на комунікативні процеси й контекстуально залежні принципи використання цієї системи в безконечній безлічі різноманітних актів мовного спілкування» [Сусов 2009: 37], що тісно пов'язано з питанням про співвідношення і взаємодію «об'єктивного» і «суб'єктивного», «когнітивного» і «комунікативного», «логічного» і «прагматичного» у мовній картині світу [Бульгіна 1997: 7].

Грамматика як наука про людину (Г. Золотова) [Золотова 2001] розглядає загальні принципи відображення в мовних формах досвіду взаємодії людини зі світом, а ці принципи не можна розкрити без звернення до особливостей когнітивної діяльності людини [Див. про це: Дорофеев 2008], тому варто наголосити, що граматична підсистема не меншою мірою, ніж лексична, позначає «найбільш загальні й істотні властивості й зв'язки подій, а також інтерпретацію їх мовцем, його комунікативні установки й тим самим організує за допомогою слів повідомлення про події» [Шелякин 2005: 148–149]. Як наголошує Ю. Дорофеев, граматику з огляду на сучасну лінгвістику необхідно розглядати як спосіб трансформації певного відношення до фактів і явищ об'єктивної дійсності і як відображення індивідуального досвіду, тобто фактично в тому ж аспекті, що й лексичну семантику, але з урахуванням функціональної специфіки граматичних значень і категорій.

Ураховуючи сказане, А. Кравченко правомірно аргументує, що в сучасній лінгвістиці грамматика постає як «знакова система репрезентації знань, а кожна граматична категорія співвідноситься з певним істотним аспектом когнітивної обробки інформації» [Кравченко 2001: 222]. Правомірність цих тверджень засвідчує процес граматикалізації інформації, зокрема і прагматичної, що набуває постійного статусу в мові.

Характеристика ролі граматики у відзеркаленні й фіксації емпіричного й когнітивного досвіду носія мови забезпечує її розгляд крізь призму національно-мовної картини світу, що дає змогу простежувати статус форми не тільки в мовній системі, але й окреслити і з'ясувати ступінь її входження в національно-етнічну

пам'ять, маркованість того чи того граматичного (морфологічного, словотвірного і синтаксичного) відповідним національно закріпленим змістом [Загнітко 2006: 302]. У системі мови, «у її граматичному ладі й лексиконі відбивається те, як людина бачить оточуючий її реальний світ і своє місце в ньому, при цьому умови природного середовища перебування окремої мовної спільноти відіграють важливу роль у формуванні концептуальної системи тієї чи тієї мови» [Кравченко 2004: 10], тобто граматики має такий самий національний «колерит», як і лексико-семантична система: «ідіоетнічний компонент накладає свій відбиток не тільки на лексику, але, що набагато важливіше, на граматичну категоризацію, формуючи особливе граматичне бачення» [Зубкова 2003: 17].

Функціональний (прагматичний) підхід дослідження мови у відповідних актах комунікації дає змогу тлумачити механізми з'яви оцінки як вторинної функції граматичних одиниць. Мовну креативність стимулює асиметрія системи і середовища, завдяки чому на перший план виходять приховані, периферійні властивості системи й окремих одиниць. Отже, прагматична зорієнтованість граматичних досліджень передбачає, що в центр уваги потрапляють граматичні одиниці в дії, в усьому розмаїтті їх функцій і функціональних варіантів: *«життя втрутилося в граматичні парадигми і перебудувало закладені в них зв'язки»* (Н. Арутюнова) [Арутюнова 1988: 8]. При функціонуванні мови у комунікативному процесі «граматична форма поширюється на нові розряди слів, категоріальні семантичні ознаки яких вирізняють ці розряди від тих, на яких ця граматична форма первинно визначилась у своєму змісті. У її семантиці виявляються нові ознаки, частково усуваються колишні, утворюються нові комплекси ознак. Відбувається розгалуження граматичних значень форми» (В. Павлов) [Цит. за: Князев 2007: 82]. Механізми породження оцінних значень стандартизуються, закріплюються у мовній свідомості носіїв мови, охоплюючи цілі категорії, проте, набуваючи індивідуальних лексичних наповнень, своєрідно проявляються в конкретних контекстах.

«Граматику оцінки» (прагматику граматики), що має функціональне підґрунтя, протиставляють теорії структуралізму, проте її вивчення не відкидає набутків структурної лінгвістики. Вважаємо за необхідне поєднувати системний і функціональний підходи, що доповнюють один одного, це забезпечить тлумачення зв'язку ознак і функції граматичних одиниць, оскільки вторинні функції відповідних мовних одиниць, що виникають у процесі комунікативної діяльності, ґрунтуються на стандартних, стійких ознаках системи. Такий підхід, як зауважує І. Арнольд, «вимагає вивчення функцій мовних елементів у їхній взаємодії з умовами й завданнями спілкування, тобто передбачає діалектику функції й системи» [Арнольд 1991: 7].

До того ж, цілком слушним є теоретичний постулат сучасної лінгвістики щодо відмови від окреслення різких меж між граматику і лексикою. Дослідження *модифікації граматичної семантики, що існує у єдності із лексичною*, утруднюється саме через лексичний вплив, оскільки семи лексичні і граматичні розділити неможливо, а також через вплив інших граем та елементів конструкції (порівн.: «граемні значення в цілому більшою мірою зумовлені контекстом, зокрема контекстом інших граем, ніж лексичні (тому іноді стає неможливим указати ту граему, що є носієм цього значення...)» (Ю. Апресян) [Апресян 1985: 63]. О. Бондарко також наголошує на тому, що категоріальні значення граматичних форм, зреалізовуючись у мовленні, певною мірою «обрастають» некатегоріальними елементами, що йдуть від контексту і лексичного значення цієї форми [Бондарко 1978: 151]. За допомогою граматичної форми у висловлюванні передається семантика, «що її не можна цілком приписати формі, оскільки у вираженні цієї семантики беруть участь найрізноманітніші засоби висловлювання» [Бондарко 1984: 18]. Поняття «функція граматичної форми» передбачає цілі її вживання, а це не виключає участі й інших засобів висловлювання в досягненні цих цілей, мети. Цілі, мета, як зауважує О. Бондарко, — призначення форми в конкретних умовах її вживання — це аж ніяк не внутрішня її властивість, не її знаковий зміст, хоча ці цілі і мета й пов'язані так чи так із категоріальним значенням форми: завдяки своєму категоріальному значенню форма і може слугувати для реалізації конкретної функції у висловлюванні [Бондарко 1984: 18]. Отже, і дослідження граматичних засобів вираження оцінки можливе як аналіз їх участі в механізмі з'яви оцінних конотацій поряд із іншими засобами внаслідок їх аплікації для вираження оцінних значень.

Аналіз ілюстративного матеріалу (художні й публіцистичні тексти), вибраного з джерел, що репрезентують тривалий часовий проміжок (XVII–XXI ст.), дав змогу простежити традицію щодо використання досліджуваних засобів, виділити механізми породження оцінки за участю зокрема граматичних значень роду й числа [Халіман 2009; Халіман 2008а; Халіман 2008б; Халіман 2008в]. Оцінка при вживанні родових та числових форм породжується на основі невідповідності їх вживання позначуваним денотатам, несумісності граматичного і лексичного значень, що виникає внаслідок транспонованого вживання форм. Свідоме порушення граматичних норм, «гра», «маніпуляція» родовими й числовими формами (порівн.: «у мовленнєвій практиці зустрічаються свідомі порушення мовних правил, що їх можна класифікувати, виходячи з інтенцій мовця» [Булыгина 1997: 442]) для досягнення конкретних комунікативних цілей (вираження оцінних значень) спостерігається як послідовно відтворюване явище; факт застосування відповідних граматичних механізмів для побудови мовлення комуніканти розпізнають й смисли, що з'являються, тлумачать правильно, але при цьому можна виокремити деякі їх особливості та тенденції в сучасному українському мовленні.

Для успішної комунікації, зокрема певної маніпуляції смислами, пов'язаними з відповідною актуалізацією граматичних категорій роду й числа, мовці повинні володіти цілою сукупністю відповідних (відомих усім) екстралінгвальних знань і уявлень, оскільки при цьому вони оперують певними мисленнєвими

поняттями й категоріями, перш ніж вибрати для їх мовного оформлення аналізовані граматичні засоби. Якщо йдеться про граматичну категорію роду, то це передусім пов'язано зі специфікою її співвідношення із категорією гендеру, а стосовно граматичної категорії числа вбачаємо такий зв'язок із категорією квантитативності. При формуванні оцінних смислів заaktuалізується низка категорій і понять: персональність, одиничність – множинність, дискретна – недискретна кількість, означеність – неозначеність, однорідна – неоднорідна множинність, розчленована – нерозчленована множинність, інтимізація, ввічливість, загальне – індивідуальне, речовинне, одиничне, окреме, особливе, унікальне і т. ін. [Див. також: Космеда 2000: 87-109; Космеда, Халіман: 2010]. Відбувається маніпуляція відповідними смислами, що є складовою когнітивної бази етносу та пов'язаними з ними стереотипами.

Аналіз випадків використання аналізованих механізмів з'яви оцінки як вторинної функції граматичних одиниць при їх вживанні в конкретних контекстах демонструє сприйняття комунікантами саме вторинного смислу, що засвідчує закріпленість відповідних механізмів породження оцінки в їх мовленнєвій свідомості. При такому використанні граматичної одиниці мовець апелює як до колективних екстралінгвальних знань, пов'язаних з конкретною граматичною одиницею, так і до закріплених за нею закономірностей і традиційного, й переносного вживань.

Вторинний граматичний смисл, що виникає при транспозиції граматичного значення, сприймається як прецедентний, тобто смисл, що актуалізується за рахунок наявності попереднього подібного вживання, що виступає як прецедент. Уважаємо доцільним аргументувати використання поняття «граматична прецедентність» при такому вживанні граматичних одиниць, коли граматична семантика, зокрема вторинна, оцінна, використовуються мовцями як прецедентний смисл. Саме сприйняття вторинної граматичної семантики як прецедентної завдяки наявності досвіду використання граматичних одиниць в оцінних функціях є прагматичною пресупозицією, що забезпечить порозуміння в комунікативному процесі.

Отже, розробка теорії «граматики оцінки» передбачає комплексний опис граматичних засобів вираження оцінних значень, що забезпечить вироблення правил уживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їх тлумачення.

Видається правомірним у перспективі проектувати постулати дослідження у виокремленому ракурсі на граматичні категорії української мови для створення цілісної теорії «граматики оцінки», що дасть змогу ліквідувати «білі» плями прагматичної граматики. «ГраMATика оцінки» вимагає фіксації даних стосовно її дослідження у відповідних словниках активного типу, що закріплять прагматичну інформацію, корисну для усіх сфер мовленнєвого прогнозування.

Література

- Апресян 1985: Апресян, Ю.Д. Принципы описания значений граммем [Текст] / Ю.Д. Апресян // Типология конструкций с предикатными акантами. – Л. : Наука, 1985. – С. 61–65.
- Арнольд 1991: Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учебн. пособие [Текст] / И.В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
- Арутюнова 1988: Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт [Текст] / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
- Бацевич 2010: Бацевич, Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [моногр.] [Текст] / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
- Бондарко 1984: Бондарко, А.В. Грамматическая форма и контекст (о понятиях «частное значение», «функция грамматической формы» и «категориальная ситуация») [Текст] / А.В. Бондарко // Русский язык. Функционирование грамматических категорий и контекст : Виноградовские чтения XII–XIII / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1984. – С. 13–32.
- Бондарко 1978: Бондарко, А.В. Грамматическое значение и смысл [Текст] / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 174 с.
- Бріткіова 2007: Бріткіова, К.В. Узуальне та оказіональне в інноваціях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» [Текст] / К.В. Бріткіова. – Х., 2007. – 20 с.
- Булыгина, Шмелев 1997: Булыгина, Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) [Текст] / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
- Виноградов 1951: Виноградов, В.В. Общелингвистические и грамматические взгляды академика Л.В. Щербы [Текст] / В.В. Виноградов // Памяти академика Льва Владимировича Щербы (1880—1944): Сборник статей. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1951. – С. 31–62.
- Городенська, 2005: Городенська, К. Функціонально-категорійна граMATика української мови [Текст] / К. Городенська // Наук. вісн. Херсонськ. держ. ун-ту. Серія : Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 92–97.
- Дорофеев, 2008: Дорофеев, Ю. Антропоцентризм в лингвистике и предмет когнитивной грамматики [Текст] / Ю. Дорофеев // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонДУ, 2008. – Вип. 17. – С. 302–308.

- Загнітко, 2006: Загнітко, А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : [моногр.] [Текст] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 338 с.
- Золотова, 2001: Золотова, Г.А. Грамматика как наука о человеке [Текст] / Г.А. Золотова // Русский язык в научном освещении. – М., 2001. – № 1 – С. 107–113.
- Зубкова, 2003: Зубкова, Л.Г. Общая теория языка в развитии : [учебн. пособие] [Текст] / Л.Г. Зубкова. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.
- Князев, 2007: Князев, Ю.П. Грамматическая семантика : Русский язык в типологической перспективе [Текст] / Ю.П. Князев. – М. : Яз. слав. культур, 2007. – 704 с.
- Колоїз, 2007: Колоїз, Ж.В. Українська оказіональна деривація : [моногр.] [Текст] / Ж. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
- Космеда 2000: Космеда, Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. [Текст] / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349 с.
- Космеда, Халіман 2010: Космеда, Т.А. Граматикалізація категорії оцінки як наслідок взаємодії філософських категорій: проєкція – граматичні рід і число [Текст] / Т.А. Космеда, О.В. Халіман // Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В.И. Вернадского. / [гл. ред. Н.В. Багров]. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь : Тавр. ун-т ім. В.И. Вернадского, 2010. – Т. 23 (62). – №2. – Ч. 2. – С. 517–525.
- Космеда, 1997: Космеда, Т.А. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики [Текст] / Т.А. Космеда // Бацевич Ф.С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – С. 209–351.
- Кравченко, 2001: Кравченко, А.В. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка [Текст] / А.В. Кравченко. – Иркутск : Издание ОГУП «Иркутская областная типография № 1», 2001. – 261 с.
- Лопатин, 1992: Лопатин, В.В. Оценка как объект грамматики [Текст] / В.В. Лопатин // Русский язык : проблемы грамматической семантики и оценочные факторы в языке : Виноградовские чтения. – М. : Наука, 1992. – С. 70–75.
- Назаренко, 2009: Назаренко, І.О. Транспозиція граматичних форм іменних частин мови : функціонально-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» [Текст] / І.О. Назаренко. – Запоріжжя, 2009. – 21 с.
- Ремчукова, 2000: Ремчукова, Е.Н. Морфологическая транспозиция как тип функционального варьирования грамматической формы [Текст] / Е.Н. Ремчукова // Проблемы функциональной грамматики : категории морфологии и синтаксиса в высказывании. – СПб : Наука, 2000. – С. 79 – 90.
- Сусов, 2009: Сусов, И.П. Лингвистическая прагматика [Текст] / И.П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
- Халіман, 2009: Халіман, О.В. Граматична метафоризація як механізм творення оцінних значень (на матеріалі числових форм множини) [Текст] / О.В. Халіман // Вісник Дніпроп. ун-ту. Серія «Мовознавство». – № 11. / [відп. ред. Т.С. Пристайко]. – Дніпропетровськ : Вид. ДДУ, 2009. – Вип. 15. – Т. 2. – С.155–159.
- Халіман, 2008а: Халіман, О.В. Граматичне значення множини як засіб вираження оцінки (на матеріалі числових форм власних назв) [Текст] / О.В. Халіман // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць] / [за заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко]. – Харків : Харк. нац. пед. ун-т, 2008. – Вип. 26. – С. 154-160.
- Халіман, 2008б: Халіман, О.В. Граматичне значення середнього роду як засіб вираження оцінки [Текст] / О.В. Халіман // Культура народів Причорномор'я : [научн. журнал] / [гл. ред. Ю.А. Катунин]. – 2008. – № 142. – Т. 2. – С.370-371.
- Халіман, 2008в: Халіман, О.В. Граматичні значення чоловічого і жіночого родів іменника як засіб вираження оцінки [Текст] / О.В. Халіман // Сучасна україністика : наукові парадигми мови, історії, філософії : [збірник наукових статей] / [за заг. ред. О.С. Черемської]. – Х : Вид. ХНЕУ, 2008. – Ч. 1. – С. 190–198.
- Шелякин, 2005: Шелякин, М.А. Язык и человек : К проблеме мотивированности языковой системы [Текст] / М.А. Шелякин. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 296 с.

В статье отражены некоторые положения теории функциональной грамматики, грамматики активного типа, которые касаются проблемы создания «грамматики оценки» (аспекта прагматической грамматики) как комплексного описания грамматических средств выражения оценочных значений; представлена аргументация использования понятия «грамматическая прецедентность», что связано с реализацией в процессе коммуникации вторичной грамматической семантики как прецедентной.

Ключевые слова: оценочное значение, «грамматика оценки», прагматическая грамматика, вторичная грамматическая семантика, функциональная грамматика, грамматика активного типа, грамматическая прецедентность, коммуникация.

The article enlightens some principles of the theory of functional grammar, grammar of active type, that concern to the problem of creation of grammar of estimation (the aspect of pragmatical grammar) as a complex description of grammatical means for expressing estimation meanings; argumentation of the use of the notion grammatical precedency that is connected with the realization of secondary grammatical semantics as precedent-related in the process of communication is presented.

Keywords: estimation meaning, «grammar of estimation», pragmatical grammar, secondary grammatical semantics, functional grammar, grammar of active type, grammatical precedence, communication.

Надійшла до редакції 2 вересня 2010 року.

Николай Луценко

ББК Ш 12=411.4*316

УДК 801.311

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ВЕРСИИ (IV)

У статті автор продовжує знайомити читача зі своїми етимологічними спостереженнями¹. Виклад базується на подоланні консерватизму традиційної етимології. Використовуються нові ідеї, що стосуються семантичної сторони мови, а також тенденції розвитку голосних і приголосних звуків. Слово як таке тлумачиться як результат предикативного акту, носій прихованої предикативності.

Ключові слова: лексична етимологія, звукові переходи, семантичні парадигми, предикативна природа слова.

В данной статье рассматриваются некоторые из наиболее интересных примеров, показывающих, что возможности развития этимологии не исчерпаны, что в ней есть куда идти – и в фонетике, и в морфологии, и в семантике. В фонетике (и это нужно учитывать) важной является постоянная потребность в экстенсивном приращении слова. При морфологическом исследовании лексемы существенно для слова отыскать примитив, к которому оно восходит. В семантике необходимо предполагать обусловленные связи значений. Кроме того, новых вершин в этимологии можно достичь, отказавшись от корневого подхода к словесной структуре, приняв идею скрытой предикативности слова, признав ценность материала отдельных языков, пересмотрев методологические основания этой науки. Можно утверждать, например, что корень и флексия – не диахронические понятия, а понятия употребления: слово *мама* исторически состоит из двух совершенно одинаковых *ма*, синхронически же, функционально мы выделяем в этом слове морфемы *мам-* и *-а*. В действительности первое *ма* здесь предикативно второму *ма*, благодаря чему слово *мама* обрело номинативную целостность. Таким образом предикативность перешла в номинативность. Использование этих и других идей позволяет нам предложить собственные версии, касающиеся происхождения тех или иных лексических элементов языка.

БОБР. Ср.: *Полечю, рече, зегзицею по Дунаеви, омочю бобрянь рукавь в Каял рѣцѣ...* (Слово о полку Игореве). Мы не можем поддержать мнение, состоящее в том, что именование *б о б р а* «восходит к первоначальному цветообозначению в редуцированной форме» [ЭССЯ 1974, с. 175]. То, что одинаково с обозначениями *бобра* называются некоторые водные объекты (ср. гидронимы русск. *Бобринь, Бобринь, Бобринь, Бобринь*, польск. *Bebrza, Bobrzek* и др.) и даже одно с ним имя носит крокодил (см. ст.-чешск. *bořbek*), непротиворечиво можно объяснить только переносом (в соответствии с принципом «часть по целому») названия с «воды» на «бобра». Кроме того, вместо редупликации корня следует предполагать повторение *б* перед приставными гласными, которыми и теперь являются *и* и *о*. Таким образом, *бобр* – это не «коричневый» или «бурый», а «животное, которое обитает в воде». Конкретно преобразование водного примитива *ву* (а именно его надо брать в данном случае) в слова *бобр* и **бебр* (ср. ц.-слав. *бобръ* и др.) можно представить так: а) *ву* > *вга* > *бра* (усиление *в* > *б* и *г* > *р*) > *обра* > *бобра* > *бобёр* ~ *бобр*; б) ...*бра* > *ибра* > *бибра* (ср. лат. *fiber* «бобр») > *бебра* > *бебр* || > др.-русск. *бобрянь*. Так что в лат. *fiber* относительно *бобр* (*бобёр*; ср. также лат. *biber* «напиток», *bibere* «пить»), если иметь в виду первый гласный, никакого искажения нет (так считал П.А. Лукашевич [Лукашевич 1871: 180]); латинский язык, в отличие от русского, кодифицировал форму с приставным *и(i)*. Но в том, что латинское слово (добавим – наряду со ст.-франц. *bièvre*, др.-верх.-нем. *bibar*, лит. *bebrūs*, др.-прусск. *bebrus*, корн. *befer* и др.) необходимо толковать как заимствование из славянских языков, с упомянутым автором нужно согласиться.

БОДРЫЙ. Ср.: *Солнце ещё не палило так жарко, и с моря веяло бодрой свежестью* (М. Горький. Мальва). Как и глагол *бдеть*, прилагательное *бодрый* отсылает к открытым глазам, и, поскольку в названии глаза передана идея воды (см. этюд о слове *глаз* [Луценко 2009: 87]), наше слово допустимо связывать с водным примитивом *ву*. При этом *-р-*, вслед за П.А. Лукашевичем [Лукашевич 1871: 195; ср. ЭСРЯ 1965: 151], следует толковать как адъективный суффикс. В целом преобразование *ву* в прилагательное *бодрый* можно представить следующим образом: *ву* > *вга* > *вда* (субституция *г* – *д*) > *бда* (ассимиляция или усиление *в* – *б*) > *бод* (метатеза) > *бод-р-ый* (добавление суффикса). О том, что к этому же примитиву восходит глагол *ведать*, см. этюд о лексеме *бдеть* [Луценко 2009: 196]. В новейших этимологических словарях [Шапошников 2010, т. 1: 70] слово *бодрый* выводится из глагола *бдеть*, т.е. считается отглагольным образованием. Таким образом этимология

¹ Пропонована стаття є продовженням студій автора (див. випуски 16, 17 і 20 “Лінгвістичних студій”).